

דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים
כרך שני • חוברת 5

זמני הפועל
בשפה המצרית העתיקה

מאת
יעקב פולוצקי

ירושלים תשכ"ו

כל הזכויות שמורות לאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

נדפס בישראל
בדפוס מרכז, ירושלים

זמני הפועל בשפה המצרית העתיקה

מאת

יעקב פולוצקי

[א]

נושא מתחום הדקדוק לעולם אינו נוח להרצאה לפני קהל רחב. על אחת כמה וכמה כשהמדובר במצרית העתיקה, שפה שאפילו מתמחים בה מתייאשים מלדעתה אי-פעם ידיעה של ממש. הקשיים המיוחדים שבהם נתקל חקר השפה המצרית והשיטות שבעזרתן ניתן להתגבר עליהם במידת-מה יש בהם עניין מדעי כללי, ומנקודת-ראות זו אשתדל להציג את הדברים. אתאר אפוא כמה פרטים כפשוטים יותר מכפי שהינם ואעבור בשתיקה על יוצאים-מן-הכלל וכיו"ב. כן אומר דברים שלא בשם אומריהם. כל זה יבוא על תיקונו בנוסח האנגלי של הרצאה זו.

המצרית שנעסוק בה היא לשון התקופה הקלאסית, כפי שהתגבשה מהשושלת ה' ועד לשושלת ה"ב, בשנים 2400–1900 לפנה"ס בקירוב. מקדמותה היחסית גובעים קשיים מסוימים בהבנתה ובגילוי מבנה. הסיבה הראשית לכך היא, שגטיית הפועל עדיין נעשית בעיקר בקרב השורש, ז"א על-ידי שינויי תנועות, שהכתב ההירור-גליפי אינו מראה אותם.

עבודת המדקדק היא בחלקה הגדול בדיקה קפדנית של הבדלים קטנים בכתיבים וקביעת קורלאציות בין כתיבים לבין תפקידים דקדוקיים, ובייחוד תחביריים. כן עומד לרשותנו מקור-ידיעה מסוג אחר: תולדות השפה המצרית בתקופות המאוחרות, עד לקופטית, היא לשון התקופה הנוצרית. הקופטית, הכתובה באותיות יווניות, מובנת לא פחות מלשונות אחרות של ימי-הביניים. ככל שמתקרבים לקופטית, כן המצרית מובנת לנו יותר. בתולדות השפה המצרית המחיצה העיקרית היא זו המבדילה בין המצרית הקלאסית לבין המצרית הרעמססית. במצרית הרעמססית כבר חלו השינויים העיקריים האופייניים לתקופות המאוחרות יותר. הבולט שבהם הוא התרבותן של קונסטרוקציות אנאליטיות במקום הקונסטרוקציות הסינטיטיות הקדומות. ז"א במקום אותם השינויים הפנימיים בשורש שאינם חשופים לעינינו מוצאים אנו עכשיו צורות מורכבות עם פועל-עזר, צורות הנפרדות זו מזו בצורה ברורה וחדת-משמעת. על-מנת לנצל את הנתונים האלה לשם הבהרת השפה העתיקה, עלינו לעקוב אחרי התפתחותם של דגמים תחביריים מוגדרים. קיים סיכוי רב שבגלגוליו המאוחרים של דגם תחבירי נמצא גלגול מחדש של אותה הצורה ששימשה בתפקיד מקביל בשפה העתיקה. שיטה זו כבר נתנה תוצאות טובות במקרים לא מועטים, והיא תעמוד לנו גם במחקר שאנו עוסקים בו כעת.

[ב]

מטרתנו לקבוע מה הן צורות-היסוד של נטיית הפועל. כוונתנו לשני דברים: מן הצד האחד, מבקשים אנו לדעת את הצורות הבלתי-מורכבות העשויות להצטרף אל פועל-עזר ולהוות את הצורות המורכבות המצויות במצרית. מן הצד האחר, כוונתנו לצורות שאין להן גיוון מודאלי, היינו צורות המהוות את ה-Indica-tive Mood. ידיעת הצורות הללו היא הצעד הראשון לכל דיון בפועל המצרי, והיא נחוצה הן מבחינה מדעית והן מבחינה דידאקטית. אולי יש עניין-מה בכך שהדחיפה למחקר זה באה דווקא משיעור למתחילים. כשרציתי להציג לפני תלמידי את תורת הפועל המצרי, נוכחתי לדעת, שהתיאור הניתן בספרי-הלימוד המצויים מרכיב על מערכת-הפועל המצרית סדרים שאולים מחוצה לה, במקום להשתדל לחשוף את הסדרים הטמונים בקרבה. קודם-כול, עלינו להיזהר שלא נערבב צורות שאינן מסוג אחד. כדי להשיג זאת עלינו לחפש עמדה תחבירית שבה עשויות להתחלף צורות רבות, ככל האפשר, במסגרת זוהי. לפי מבנה השפה המצרית נמצאות תכופות צורות פועל בראש המשפט. זאת היא העמדה הראשונה שעלינו לבדוק את אפשרויותיה. במהרה ניווכח לדעת, שבעמדה הזאת הדברים מסובכים מכדי שנוכל להצליח, שכן בראש משפט נמצאות יותר מדי צורות מסוגים שונים, הן מורכבות והן בלתי-מורכבות, הן אינדיקאטיביות והן מגוונות גיוון מודאלי. הבחנת כל הצורות הללו יכולה להיות מגמת מחקרנו, אך לא נקודת-המוצא. אנו זקוקים לעמדה תחבירית שאין בה סיבוכים. עמדה כזאת נמצא במשפט הנסיבתי (حال), ז"א משפט המלווה את המשפט הראשי ומציין פעולת-לוואי או מצב-לוואי של הפועל הראשי. טיפוס-משפט המהווה את המסגרת התחבירית הזוהי הנחוצה לנו הוא משפט כגון: 'מצאתי אותו' או 'ראיתי אותו' כשהוא...'. העמדה התחבירית במשפט המצרי המקבילה לשלוש הנקודות שאחרי התיבה 'כשהוא' היא העמדה שבה נמצא את מבוקשנו. עשויות להתחלף בה לא פחות משבע צורות:

1. *sqm.f* (הווה או בלתי-מושלם)

2. *sqm.n.f* (עבר או 'מושלם')

3. *sqmw.f* ('מושלם' סביל)

4. סטאטיב

5. *hr* עם מקור

6. *m* עם מקור

7. *r* עם מקור

פירושו של טיפוס-משפט זה: 'מצאתי אותו כשנעשה לו משהו...'. 'מצאתי אותו' במצב כזה או כזה, כגון עומד, יושב, שוכב וכו'.

עצם העובדה ששבע הצורות הללו עשויות להופיע בעמדה אחת ובמסגרת תחבירית אחת פירושה, שמבחינת התחביר הן בעלות זכויות שוות, ז"א הן מהוות קאטיגוריה. שוויון-זכויות תחבירי אינו תלוי בתכונות המורפולוגיות של הצורות הנדונות. אין כל הכרח שיהא ביניהן גם שוויון, או אפילו דמיון מורפולוגי. מבט אחד יש בו כדי להראות לנו, שמבחינת המורפולוגיה מתחלקות שבע הצורות לשלוש קבוצות שונות: שתי שלישיות וצורה בודדת. הן מייצגות את שלושת הטיפוסים העיקריים שממלאים תפקיד בנטיית הפועל המצרי.

זמני הפועל בשפה המצרית העתיקה

הקבוצה האחת סימנה האופייני הוא, שהגוף הדקדוקי מצוין על-ידי אותם הכינויים שמשמשים גם ככינוי-קניין אחרי שם-העצם וגם כמשלים אחרי מלות-היחס; כשהנושא של צורה כזאת הוא שם-עצם, הרי הוא בא במקום הכינוי. אלה הן הצורות $sdm.f$, $sdm.n.f$ ו- $sdmw.f$. חשיבות מיוחדת נודעת לצורה $sdm.f$, שכן הודות לגזרות מסוימות, ובפרט גזרת ל"י ובמידה פחותה גזרת ע"ע, מתברר, שמאחורי הכתיב הזהה של הצורה $sdm.f$ בגזרות השלימות מסתתרות צורות שונות – כנראה ארבע, לפחות – אשר בגלל ליקויי הכתב המצרי נבצר מאתנו להבחין ביניהן בוודאות.

זה קרוב לשבעים שנה עומדת הבחנת הצורות השונות הללו במרכז חקר הדקדוק המצרי. אם כן, כשאנו קובעים שאחת משבע הצורות שלנו היא הצורה $sdm.f$, מיד תישאל השאלה, לאיזו מצורות $sdm.f$ הכוונה. על-פי בדיקת הכתיבים של הפעלים הבלתי-שלמים נגיע לידי המסקנה, שהצורה $sdm.f$ שמשמשת כמשפט נסיבתי אינה זהה עם כל צורה אחרת של $sdm.f$.

הטיפוס המורפולוגי השני הוא הסטאטיב, מוצג-הראווה הידוע של הבלשנות ה'חמית'-שמית, הדומה לעבר של השמית-המערבית, ועוד יותר לסטאטיב האכדי. תפקידו הכולט הוא לתאר את המצב שבו נמצא משהו או משהו.

הקבוצה השלישית מיוצגת על-ידי המקור, בצירוף שלוש מלות-יחס. צירופים אלה מציינים פעולה שמלווה את פעולת המשפט הראשי או פעולה שהיא תכלית ביחס למשפט הראשי.

בין הסטאטיב לבין צירופם של מלות-יחס ומקור קיימת קירבה תחבירית הדוקה, ומבחינה זו מהוות ארבע הצורות הללו גוש לעומת הצורות הנוטות בעזרת כינויי-הגוף. קירבתן מתבטאת בכך, שמעיקרן ומטבען הן עשויות לשמש ביטויי-נסיבה. מלכתחילה הן נמנות עם הקאטיגוריה של תואר-הפועל. לעומת זאת, הצורות הנוטות בעזרת כינויי-הגוף נראות ונחשבות כצורות פניטיות. ז"א צורות שבעיקרן מהוות משפט ראשי בכוח עצמן. אם צורות כאלה שותפות לכוויות התחביריות של ביטויים שהם אדורביאליים מטבעם, מתעוררת השאלה, אם שותפות תחבירית זו יסודה בתכונות מורפולוגיות מיוחדות או לאו. אם אין בצורות שממלאות תפקיד אדורביאלי שום סימן פורמאלי שרומז על תפקידן התחבירי, נוהגים לומר, שהצורה ממלאת את תפקידה רק 'בכוח', כלומר שלא בתוקף מבנה המורפולוגי. אכן, זוהי הדעה המקובלת ביחס לצורות שנוטות בעזרת כינויי-הגוף ושממלאות תפקיד של ביטוי נסיבתי.

טעות היא להניח מראש, כדבר המובן מאליי, שקשר ושעבוד תחבירי מוכרחים לבוא לידי ביטוי במורפימות נראות לעין. אין אנו רגילים למצוא מלות-פתיחה במשפט ראשי עצמאי. בעינינו מלות-פתיחה הן סימן-היכר למשפט משועבד. אך מצב זה אינו מחריב המציאות, ודווקא במצרית העתיקה המצב הוא הפוך. המשפט הראשי הוא זה הניכר בהימצאות מלות-פתיחה, ואילו המשפט הבלתי-עצמאי ניכר בהעדרן. זהו כלל גדול בתחביר המצרי, ועוד נעמוד עליו ביתר פירוט.

מי שטוען שהצורה $sdm.f$ ואחיותיה ממלאות את תפקידן במשפט הנסיבתי בכוח בלבד מניח אפוא, שאותן הצורות כמות שהן עשויות גם להוות משפט אינדיקאטיבי בכוח עצמן, או לבוא בראש משפט. הנחה זו אין לה יסוד. הן אינן עשויות לכך, אלא-אם-כן תבוא לפנייהן מלת-עזר. מלת-העזר המצויה ביותר היא jw .

הצורות הנסיבתיות בצירוף *jw* ו-*jw.f*

צורות-היסוד	<i>sdm.f</i>	<i>sdm.n.f</i>	<i>sdmw.f</i>	סטאטיב	<i>hr</i> + מקור	<i>m</i> + מקור	<i>r</i> + מקור
מלות-עזר							
<i>jw</i>	x	x	x	—	—	—	—
<i>jw.f</i>	x	—	—	x	x	x	x

כן משמשת בתפקיד דומה שורה ארוכה של פועלי-עזר ומלות-עזר אחרות, שאין צורך להזכירם כאן. כשם שהימצאות התיבה *jw* וכו' היא סימן לעצמאות, כך העדרה סימן, שהצורה *sdm.f* ואחיותיה במשפט נסיבתי אינן עצמאיות בכוח, אלא בפועל. מסקנה זו באה לחזק את הדעה, שמבנה המשפט המצרי מגוון יותר ממה שרבים נוהגים להניח. אין יסוד לדעה, שבמצרית היו רק משפטים קצרים ומקוטעים, ללא קשר פורמאלי ביניהם, ורק אנחנו משלימים, כביכול, את החסר בתרגומנו. ההכרח שלפני צורות *sdm.f* בראש משפט תבוא מלת-עזר חל רק על צורות מהטיפוס שבמשפט הנסיבתי. אין זאת אומרת, שכראש משפט אין בכלל צורות *sdm.f* ללא מלת-עזר, אלא שצורות אלה הן מסוג אחר. או שאינן אינדיקאטיביות, אלא מגוונות גיוון מודאלי — כגון הבעת איחול וכיו"ב — או שאינן עשויות להיות משפט בכוח עצמן, היינו שהן 'אמפאטיות'. — ועל הקאטיגוריה החשובה הזאת עלי לומר כמה מלים.

הצורה האמפאטית, המכונה כך מחוסר מונח מתאים יותר, היא אחת הצורות מטיפוס *sdm.f*, אך היא נבדלת מיתר הצורות של אותו טיפוס בכך, שבגזירת ל"י עי"ן השורש מוכפלת. למשל: הצורה הלא-אמפאטית של *sdm.f* מהפועל *mrj* ('אהב') תהיה *mr.f*, ואילו הצורה האמפאטית היא *mrr.f*. תפקידה העיקרי של הצורה הזאת הוא להקנות לצורת הפועל את הכושר לשמש במסגרת המשפט כשם. ניסיתי להביע זאת בלועזית עלידי המונח *that-form* או *dass-Form*. אחד מתפקידיה הראשיים הוא לבוא בראש משפט, כהכנה למשלים אדוורביאלי מודגש. משפט כזה מקביל לטיפוס-המשפטים הידוע באנגלית ובצרפתית בשם Cleft Sentence:

It is to Mr. X you must apply.

C'est à M. X que vous devez vous adresser.

לדוגמא אביא מקום מפורסם מן היצירה הספרותית הקלאסית 'שנתה המצרית', הידועה לכל קורא עברי בזכות ידידי ייבין, כשסינוה בא אל המנוחה והנחלה אחרי בריחתו ממצרים לארצו, הוא מביע את רגשותיו בשיר קטן, הנמנה עם פניני הספרות המצרית. חוקרי הספרות המצרית מעלים על נס את שכלול סגנונו ואת התיאום המושלם בין תוכנו לצורתו. אולם אי-אפשר לרדת לסוף שכלולו הסגנוני אם אין מבינים הבנה מלאה את תפקידה הדקדוקי של הצורה האמפאטית העומדת בראש כל אחת מהשורות הראשונות. אביא אחת מהן: 'בגלל מחסור בלבוש יעזוב איש את ארצו, אנוכי לִבְן בגדי שש'. הצורה 'יעזוב' עומדת במצרית בראש השורה, והיא הצורה האמפאטית *rwj* מהשורש *rwj*. תפקידה להדגיש את המלים 'בגלל מחסור בלבוש', ו'א משלים אדוורביאלי, צירופם של מלת-יחס ושם-העצם 'מחסור בלבוש'. סינוהה

מתאר מצבי-מצוקה שעלולים לפקוד אדם, ומעמיד לעומתם את מצבו המאושר בהווה. רק אם נבין היכן הדגש, נוכל להבין בדיוק את כוונת הניגוד בין שתי הצלעות. השם 'צורה אמפאטית' מוצדק במידת-מה אם נפרש אותו כאילו הצורה רומזת, שבהמשך המשפט עתיד לבוא ביטוי מודגש (emphasis). אך דווקא צורת הפועל אינה מודגשת, ואין היא משמשת אלא כביס או מסד שהמשלים האדורביאלי מוקם עליו.

משלים אדורביאלי שהוא מודגש תמיד ולכל הדעות הוא משלים אדורביאלי הכולל מלת-שאלה כגון 'מי' או 'מה', ו'א צירופים כמו 'למי', 'למה', 'לשם מה' וכיו"ב. במשפט-שאלה כזה, במידה שבראשו עומדת צורת $sdm.f$ מפורעלי גיזרת ל"י, מצויה תמיד צורה אמפאטית. אבל מלה המשיבה על שאלה כזאת מודגשת לא פחות ממלת-השאלה. על-כן משפט כגון 'באתי כדי לראותך' – היינו כל משפט שבא כתשובה על שאלה אמיתית או מדומה – זקוק אף הוא לצורה האמפאטית $sdm.f$ בראשו. צורות אמפאטיות מהוות חלק חשוב מאוצר צורות הפועל המצרי בכל התקופות. גם בקופטית קיימים גלגולי הצורה האמפאטית הקדומה באותם הדגמים התחביריים.

הצורה האמפאטית מעוררת כמה בעיות. החשובה שבהן היא השאלה, אם במצרית הקלאסית מוגבלות הצורות האמפאטיות לגיזרת ל"י, או שמא צריך להניח את קיומן גם בגזרות שאין הכתב המצרי מגלה בהן אלא צורה אחת ואחידה של $sdm.f$. נראה לי, שאפשר להביא כמה נימוקים המסייעים לדעה השנייה. בתקופות המאוחרות של המצרית, ו'א במצרית הרעמססית ובקופטית, אין גלגולי הצורה האמפאטית כפופים לכל הגבלה מבחינת הגזרות, ונדמה, שלא היה הדבר יכול להיות כן אלמלא כבר היה קיים מצב מקביל במצרית העתיקה. נימוק נוסף הוא מתחום הסגנון. במצרית, כידוע, נודעת לתקבולת כאמצעי סגנוני חשיבות לא פחותה מאשר בלשון המקרא. התקבולת יכולה להיות מיוסדת על הקבלה של צורה אמפאטית מגיזרת ל"י ושל צורת $sdm.f$ מגיזרה שלמה, דהיינו ללא תכונות מבדילות. למשל: השורה הראשונה בשיר הנזכר של סינחזה פותחת בצורת $sdm.f$ מהפועל $w'r$, ו'א פועל שלם. במקרה כזה התקבולת אינה יכולה להתקיים אלא-אם-כן נניח, שהצורה מגיזרה שלמה מקבילה לצורה האמפאטית לא רק מבחינת מקומה במשפט, אלא גם מבחינת אופייה הדקדוקי. על יסוד נימוקים אלה נוטה אני לדעה, שעקרונית מותר לנו להניח קיום צורות אמפאטיות בכל דגם תחבירי שבו מופיעה צורה אמפאטית ניכרת לעין.

הדברים אמורים לגבי צורות $sdm.f$ מכל הגזרות זולת גיזרת ל"י, ובייחוד לגבי הצורה $sdm.n.f$, שבה בכלל אי-אפשר להבחין כל הבחנה שהיא. הבא לטעון שאכן קיימת צורה אמפאטית מיוחדת של $sdm.n.f$ מוכרח להסתמך בעיקר על שיקולים תחביריים, ללא סיוע מצד הצורות, לפחות במסגרת המצרית העתיקה. שכן גם כאן באה לעזרתנו לשון התקופות המאוחרות ומאשרת את אשר ניתן להניח על יסוד שיקולים תחביריים. בדרך זו אפשר לקבוע, שקיימת צורה אמפאטית של $sdm.n.f$ בשני מקרים:

המקרה האחד הוא הפועל 'לבוא' ופועלי-תנועה אחרים. במצרית יש לפועלי-התנועה תכונות שמבדילות אותן מפעלים אחרים, ובפרט מפעלים יוצאים. התכונה הכוללת היא הבעת העבר על-ידי קונסטרוקציה שאינה אפשרית בפעלים יוצאים. לצד צורה מיוחדת זאת יכולים פועלי-התנועה לבוא גם בצורת $sdm.n.f$, כמוהם כיתר הפעלים. אבל צורה זו של $sdm.n.f$ יש לה תפקיד מיוחד. צורת $sdm.n.f$ של הפועל 'לבוא' לעולם אינה באה לבדה, אלא טעונה השלמה. כמו-כן הכרחי השימוש בצורה

יעקב פולוצקי

זו במשפטי־שאלה מהטיפוס שדיברנו עליו. הודות לשימושיותם מצויים שני הדגמים האלה בטכסטים מכל התקופות, ובמצרית הרעמססית ובקופטית אנו מוצאים את גלגלי הצורה האמפאטית.

המקרה השני הוא צורת העבר הסביל *sdm.n.tw.f*, המצויה לצד הצורה *sdmw.f*. לכאורה שתי הצורות כאחת הן עבר סביל. אך גם כאן מתברר, שהצורה *sdm.n.tw.f* מיוחדת לאותם הדגמים התחביריים האופייניים לצורות האמפאטיות. אם כן, יודעים אנו על קיום שלוש צורות אמפאטיות:

1. *mrr.f*, ז"א *sdm.f* מגיזרת ל"י;
2. *jj.n.f*, ובייחוד בגוף הראשון *jj.n.j* ('באתי'), וכן בפועל־תנועה אחרים;
3. העבר הסביל *sdm.n.tw.f*.

קבענו את שלוש הצורות הללו בחלקן על־פי תפקידן התחבירי בלבד ובחלקן גם בעזרת גלגליהן בתקופות המאוחרות.

לשלוש הצורות האלה משותפת תכונה חשובה אחת: הן באות בראש המשפט, אך אינן סובלות לפניהן את התיבה *jw*. תכונה משותפת זאת משמשת אישור חשוב לזהות אופיין הדקדוקי.

[ג]

הודות לקביעה זו עומדות לרשותנו שלוש נקודות בטוחות שאפשר לנצלן כנקודת־מוצא להרחבת היריעה.

המשלים האדורביאלי שהצורה האמפאטית של *sdm.f* משמשת להדגשתו יכול להיות מסוגים שונים. הסוג הפשוט והמצוי ביותר הוא צירופם של מלתי־חס ושם־עצם. כבר בדיוננו בביטויים הנסיבתיים ראינו, מה רחבה במצרית הקאטיגוריה של המשלים האדורביאלי, ולא ייפלא אם גם בתפקיד המשלים האדורביאלי שמדגישה אותו הצורה האמפאטית נמצא כל אותו לוח־ההתחלפויות (substitution table) שערכנו בקשר לביטויים הנסיבתיים.

עלינו לבדוק את המספר המאכסימאלי של צירופן של צורות אמפאטיות ושל ביטויים נסיבתיים, ובייחוד מעוניינים אנו בצורות *sdm.f* ו־*sdm.n.f* שעשויות להופיע בלוח־ההתחלפויות שלנו.

אנו מחפשים אפוא דגמים תחביריים מורכבים משתי עמדות. העמדה הראשונה תפוסה על־ידי צורה אמפאטית שמשמשת נושא, ואילו העמדה השנייה תפוסה על־ידי צורה נסיבתית של *sdm.f* או של *sdm.n.f* בתפקיד של נושא. דוגמא יפה של דגם כזה מוצאים אנו, למשל, ב'רובריקות', ז"א הוראות־השימוש שבאות בסוף פרקים אחדים של ספר המתים. נאמר בהן באיזה מצב ואחרי אלו פעולות, הכנות וכו' יש לומר את הפרק כדי שיפעל כראוי. המשפט מתחיל במלה כגון 'יקרא', 'יאמר', 'הפרק הזה' וכו'. למזלנו הפועל 'לקרא' הוא הפועל *sdj* מגיזרת ל"י. הצורה האמפאטית היא אפוא *šdd.tw*, ועל יסוד הצורה הזאת אנחנו מסיקים, שגם הצורה *dd.tw* היא אמפאטית, אף־על־פי שהפועל *dd* פועל שלם הוא. העמדה השנייה במשפט תפוסה על־ידי שורה ארוכה של סטאטיבים, שמתארים את המצב שבו צריך לומר את הפרק או לקרא: 'בהיות האיש טהור ונקי, לבוש בגדים נאים, נעול נעליים לבנות, משובח בלבונה ועיניו פוֹך', התנאי האחרון הוא, שהאיש יהא במצב של מי שכבר הקריב קרבן מסוים, והוא מובע בצורת *sdm.n.f*. מכאן אנו

זמני הפועל בשפה המצרית העתיקה

למדים, שלא רק הסטאטיב, שהוא מטבעו ביטוי אדורביאלי, אלא גם צורה נסיבתית של *sdm.n.f* עשויה להופיע בדגם התחבירי שלנו.

כך אנו מגיעים צעד אחרי צעד לדוגמאות שבהן העמדה הראשונה תפוסה על-ידי צורת *sdm.n.f* (ובייחוד ע"י הגוף הראשון יחיד *sdm.n.j*), ואילו העמדה השנייה תפוסה על-ידי צורת *sdm.n.j* נסיבתית של פועל יוצא. לדוגמא: 'יצאתי' במצב של מי שעשה כך וכך.

צירוף זה של צורה אמפאטית ושל משפט נסיבתי ראוי לתשומת-לב הן מבחינה שימושית והן מבחינה עיונית. מבחינה שימושית – מפני שהוא מצוי למדי; ומבחינה עיונית – מפני שטיפוס-משפט זה אינו מצוי ביותר בשפות אחרות ומוסיף אפוא קו לדיוקנה של השפה המצרית. לדוגמא נעיין במשפט שפירושו המילולי פשוט, אך פירושו הדקדוקי המדויק מעורר בעיות. עם זאת, משפט זה הוא עדות לאמונות ולדעות שרווחו במצרים בימי הזוהר של תרבותה. בכתובות אוטוביאוגרפיות רבות, החל בסוף הממלכה העתיקה, חוזרות פסקאות כגון:

יצאתי מביתי, ירדתי לקברי.

עשיתי את אשר אוהבים הגדולים ואת אשר מהללים הקטנים.

לפעמים באה במקום ביטוי כולל זה שורה פחות או יותר ארוכה של משפטים שבהם מסופר על מעשים טובים והישגים משובחים, כגון: 'נתתי לחם לרעב ובגדים לעירום', 'בניתי בית', 'נטעתי גינה', 'הייתי ירא כבוד אבי, אדיב לאמי', ועוד.

משמעות המשפטים הללו ותפקידם בכתובות האוטוביאוגרפיות נדונו לאחרונה בכמה מחקרים, במיוחד באשר הם מלמדים אותנו על הדעות והאמונות שרווחו על גורלו של המת בעולם הבא. אחד המחקרים הללו נושא את הכותרת 'המושג המצרי של המעבר מהחיים אל המוות'. אמנם במחקר זה לא בא הדקדוק על סיפוקו, דבר שבהכרח השפיע לרעה על מסקנותיו של המחבר לגבי התוכן הרעיוני. המחבר לא שקל כראוי את המשמעות הטמונה בצורת *sdm.n.f* של פועל-התנועה 'יצאתי' ו'ירדתי', ועל-כן לא עמד על יחסם הדקדוקי של שני הפעלים האלה אל הצורות של *sdm.n.f* שאחריהן, כגון 'עשיתי', 'נתתי', 'בניתי' וכו'. לו עשה זאת, היה עומד על שלוש נקודות: (1) שאין כאן משפטים עצמאיים זה אחר זה; (2) שפועל-התנועה באים בצורה האמפאטית של *sdm.n.f*; (3) שכל הצורות הבאות של *sdm.n.f*, יהא מספרן אשר יהיה, הן צורות נסיבתיות מודגשות, המהוות את הנשוא לפועל-התנועה שהם הנשוא. אם כן, משקל המשפט מרוכז דווקא בצורות הנסיבתיות, ואילו פועל-התנועה שמדברים על 'המעבר מן החיים אל המוות' אינם העיקר, אלא מהווים רק מסד להבלטת הפעלים 'עשיתי', 'נתתי' וכו'. הפיסקה כולה פירושה, שבהגיע המת אל השאול יכול הוא להצביע על מעשיו והישגיו בעולם הזה.

[ד]

נותר לנו עוד להסיק מסקנות מנקודתנו השלישית בתחום הצורה האמפאטית של *sdm.n.f*, הלוא הוא העבר הסביל *sdm.n.tw.f*. הצורה הזאת מניחה מקום לשיקול אפריורי. הצורה *sdm.n.tw.f* אינה אלא הרחבה של הצורה *sdm.n.f* ואינה נוצרת אלא מפעלים יוצאים. נשאלת אפוא השאלה: אם הצורה *sdm.n.tw.f* היא צורה אמפאטית, האין להסיק מכאן, שגם הצורה *sdm.n.f* מפעלים יוצאים עשויה להיות

אמפאטית, לפחות בתנאים מסוימים, כלומר באותם הדגמים התחביריים שבהם מופיעה הצורה *sdm.n.tw.f*? ראינו, שכל הצורות האמפאטיות שעד עכשיו עלה בידינו לזהותן משותפת להן תכונה אחת: הן אינן סובלות לפניהן את המלה *ju*. והנה, בראש משפטים ופיסקאות אנו מוצאים הן *sdm.n.f ju* והן *sdm.n.f* לבד. הדקדוק המצרי המקובל היום אינו מייחס חשיבות רבה להבדל הזה. אך לאור כל הנתונים שהזכרתי יש יסוד לצפות, שההבדל בין הימצאות התיבה *ju* והעדרה אינו אלא סימן-היכר להבחנה בין צורה אמפאטית לצורה שאינה אמפאטית. כיצד אפשר להעמיד הנחה זאת במבחן? נראה לי, שאפשר ללכת בדרך זו: קודם-כול, עלינו להבטיח שהדוגמאות של שתי הקונסטרוקציות שנעמיד אותן זו מול זו תימצאנה בעמדה זהה. כדי להבטיח זאת רצוי לצמצם את מבחר דוגמאותינו להתחלת דיבור ישיר. כאן אנו בטוחים, שצורות הפועל אמנם נמצאות בראשית פיסקה ואינן קשורות למה שקודם להן. אנו יכולים למצוא את דוגמאותינו בשני סוגים של טכסטים: בכתובות המצבות, שחלקן האוטוביוגרפיים בא תמיד אחר המלה 'הוא אומר', או בטכסטים ספרותיים, שמוכא בהם לפעמים קרובות דיבור ישיר. בשני המקרים יש לנו סיכויים למצוא דוגמאות של *sdm.n.f ju* ושל *sdm.n.f* כאחת.

בהתחלת הקטע האוטוביוגרפיים של כתובות המצבות נמצא על-פי-רוב *sdm.n.f ju* כשמסופר על מאורעות חייו של בעל המצבה. לעומת זאת מוצאים אנו בקביעות *sdm.n.f* לבד בהתחלת משפטים מהטיפוס 'עשיתי את הקבר הזה באבדוס על-מנת להימנות עם בני לווייתו של האל של אבדוס'. נוסחה זו חוזרת בהרבה מאוד כתובות של השושלת ה"ב. בכל הדוגמאות הידועות לי צורת הפועל היא *jr.n.j*, ולעולם לא *ju jr.n.j*. דוגמא דומה נמצאת כבר בסוף השושלת ה"ו, בכתובת קצרה בוז הלשון: 'עשיתי את קבר-החירום הזה בהיותי חולה תחת אצבעותי של הכוהן-הרופא על-מנת להיקבר בזה'. ברור, שבכל הכתובות מטיפוס זה העיקר אינו עשיית הקבר, אלא ציון המטרה שלמענה נעשה. ואכן, לפירוש זה נמצא אף אישור לשוני. ליד הנוסחה שהבאתי נמצאת נוסחה שונה במקצת. הפועל 'עשיתי' מופיע כאן במשפט-זיקה, והמלה 'הקבר הזה' מובלטת בראש הפיסקה. 'קבר זה אשר עשיתי אותו' פירושו אפוא: 'עשיתי אותו על-מנת להימנות' וכו'. הקונסטרוקציה הזאת מראה בעליל, שביחס לציון המטרה הפועל 'לעשות' תופס מקום שני במעלה.

ביצירה הספרותית המפורסמת 'תלונות האיכר' מסופר, שהפקיד הגבוה שהאיכר משמיע לפניו את תלונותיו בלשון כה יפה מודיע למלך על תגליתו במשפט הבא: 'אדוני המלך, מצאתי איכר אחד יפה-לשון באמת'. כאן המציאה היא העיקר, ולכן הפועל מופיע בצורה *sdm.n.f ju*, וז"א *gm.n.j ju*. לעומת זאת פותחת כתובת אחת מהשושלת ה"א במלים אלה: 'מצאתי את בית-הפולחן של השליט פלוני הרוס, קירותיו רעועים וכל פסיליו שבורים'. כאן העיקר איננו עצם המציאה, אלא המצב שבו נמצא בית-הפולחן, והפועל 'למצוא' הוא מה שנקרא בדקדוק האנגלי verb of incomplete predication. לכן הצורה המתאימה היא *sdm.n.f*, דהיינו במקרה שלנו *gm.n.j*.

אפשר גם להביא דוגמא לכך שבמסגרת טכסט אחד שתי הצורות *sdm.n.f ju* ו-*sdm.n.f* מנוגדות זו לזו. ישנה כתובת יפה מהשושלת ה"ו שבה מספר שליט מחוז, כי בנה קבר לאביו מחומרים שקיבל מהמלך וכי עכשיו הוא עצמו נקבר באותו הקבר, יחד עם אביו. כל זמן שבכתובת מדובר על דברים כגון 'קברתי את אבי', 'ביקשתי מאת המלך', 'המלך נתן לי' וכו', משתמש בעל המצבה בצורה *sdm.n.f ju*.

זמני הפועל בשפה המצרית העתיקה

אבל הוא מפסיק את סידרת המשפטים האלה כדי להדגיש, שהקבורה המשותפת היא אך ורק פרי אהבת בן לאביו, ואינה נובעת ממניעים נשגבים פחות. במשפטים אלה הדגש אינו בעשייה, אלא במטרה ובנימוק, ולכן הצורה המתאימה היא הצורה הפשוטה של *sdm.n.f*, בלי *jw*.

כך הרחבנו במידה ניכרת את תחום הצורות האמפאטיות בכלל, ואת תחום הצורה האמפאטית *sdm.n.f* בפרט.

צורות לא-אמפאטיות לעומת צורות אמפאטיות

צורות אמפאטיות

gmm.f

gm(j).n.j

rdj.n.tw.f (; *rdjw.f*)

pr(j).n.j

jj.n.j

[*wnn.j jj.kwj*]

צורות לא-אמפאטיות

jw gm(j).f, jw.f gm(j).f

(פועל יוצא) *jw gm(j).n.j*

(סביל) *jw rdjw.f*

(פועל-תנועה) $\left\{ \begin{array}{l} jw.j pr(j).kwj \\ m.k wj jj.kwj \\ iw.j jj.kwj \end{array} \right.$

אם תישאל השאלה, מה ערך הדבר בשביל ידיעת השפה המצרית, הייתי מצביע על הנקודות האלה: הבחנה מדויקת של צורות כגון צורות אמפאטיות וצורות נסיבתיות מאפשרת הבנה מלאה יותר של המשפט המצרי. היא עוזרת לנו להבחין במישורים שונים של הדגשה, בין עיקר לטפל, בין ראשון במעלה לשני במעלה, בין גבעות לגיאיות. אנו מתקרבים למצב שלא תהיינה עוד הבחנות כאלה תלויות בהרגשה בלבד, אלא תיהפכנה לעניין של כללי דקדוק.

צריך להיות ברור, שכל התופעות שדיברתי עליהן שייכות ליסודות הראשוניים של השפה. אם אינן ידועות עדיין כל-צורכן, הרי אין זה אלא אות לפיגורה של הכלשנות המצרית. רחוקים אנו עדיין מלדעת דברים רבים שבכל שטח אחר נחשבים אלמנטאריים. בכל-זאת התבררו לנו כמה דברים שמורינו לא העלו על דעתם. מי יתן, וכעבור דור יוכלו תלמידנו לומר אותו הדבר.

הרצאה ביום כ"א באדר א' תשכ"ה (23.2.1965)

